

KIRIKUKEELE TOIMETAMISPÕHIMÕTETEST ENNE TÄISPIIBLI ILMUMIST*

ANNIKA KILGI

Mie esimese täispiibli tähtsus on üldteada: selle ilmumisega jõudis lõpule sadakond aastat tagasi alustatud töö, piiblitõlkimise ümber koondus kogu varane eestikeelne (trüki)tekstimaailm, Piibel ületas mahult ja mitmekesisuselt kõik varasemad kirjapanekud ning sai keeleliseks eeskujuks järgmistele raamatutele. 1720.–1730. aastad paistavad piiblitõlke ja laiemalt kirjakeele ajaloos silma keelenormi fikseerumise suhtes erakordselt soodsa perioodina, sest siis andis kõiki eestikeelseid raamatuid välja sama pietistide seltskond, mille tuumikusse kuulusid Heinrich Gutsleff, Hermann Johann Heitzig, Heinrich Christoph Wrede ja Anton Thor Helle (Põldmäe 1939: 46). Nende käe alt käis läbi kogu tollane maakeelne kirjanudus, näiteks kirikukäsiraamatu uustrükk ja pietistliku teose „Ordnung des Heils” tõlge, kesksel kohal olid aga loomulikult ettevalmistused täispiibli ilmumiseks. Selleks tõlgiti Vana Testament otse originaalist (vt Põldmäe 1939; Ross 2002b) ning Uue Testamendi osas redigeeriti aastakümnete jooksul vormunud ja 1715. aastal lõpuks trükist ilmunud tõlget (vt Põldmäe 1939; Ross 2004; Tafenau 2006). 1715. aasta Uut Testamenti toimetati lausa nii põhjalikult, et on tõstatud küsimus, kas pidada 1729. aastal ilmunud teist trükki hoolsalt toimetatuks või hoopis uuesti tõlgituks (Roosimaa 2004: 40). Peaaegu samal kujul võeti Uus Testament ka kümme aastat hiljem (1739) ilmunud täispiiblis. Et Anton Thor Helle ja Heinrich Gutsleff juhendasid nii Vana kui ka Uue Testamendi toimetamist (Põldmäe 1939: 50–51, 62–63), siis võib oletada, et nad lähtusid samadest põhimõtetest mõlema piiblosa puhul ja oma keelelises tegevuses üldse.

Kolm tööpõhimõtet on pietistid oma väljaantud teoste eessõnades lausa otsesõnu välja öelnud ning neid võiks seega pidada kõige teadlikumalt ja ulatuslikumalt rakendatuks. Need ideaalid on rahvakeelsus, ühtsus ja selgus. Kõige mugavam on jälgida, kuidas need taotlused on mõjutanud eesti kirja-keelt juba olemas olnud tekstides, näiteks Uues Testamendis või kirikukäsiraamatus järgmise trüki jaoks tehtud paranduste põhjal. Need muudatused peaksid aitama ennustada ja põhjendada ka mujal tehtud keelelisi valikuid. Artiklis on esialgse vaatluse all Uue Testamendi toimetamisel tehtud parandused,¹ kitsamalt sõnavara dünaamika. Täielikuma pildi saamiseks tuleks edaspidi analüüsida lisaks foneetilisi, morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja süntaktilisi muudatusi ning jälgida ka Vana Testamendi tõlkimise kulgu.

* Artikkel on valminud ETF-i grandii nr 7896 toel.

¹ Võrreldud on põhjaeestikeelse Uue Testamendi esimest väljaannet (UT 1715) ja Uue Testamendi keelt täispiiblis (Piibel 1739), sest vahepeal eraldi ilmunud Uue Testamendi teine trükk (UT 1729) läks peaaegu samal kujul täispiiblis. Nende keelelistest erinevustest on Peetruse 1. kirja osas üksikasjaliku ülevaate andnud Peeter Roosimaa (2001). Siinses artiklis on läbivalt analüüsitud Matteuse evangeeliumi toimetamisel tehtud parandused, ülejäänud Uut Testamenti on vaadeldud pisteliselt. Erandiks on alaosa „Ühtlasemaks”, mis põhineb kogu Uuel Testamendil, et anda täpsed andmed sõnade tarvituse ulatusest.

Rahvakeelsemaks

Tõeline murrang rahvakeelsuse suunas oli nii eesti vaimulikes trükistes kui ka keelekirjelduses toimunud alles XVII sajandi lõpus (Kask 1970: 70–71), ehkki talurahva tegelikku kõnepruuki püüdsid arvestada ka varasema maa-keelse kirjavara väljaandjad (Ross 2002a), kes nagu Martin Luthergi pidasid ülioluliseks korralikus rahvakeeles jumalateenistust ning pühakirja.² Põhja-eestikeelse Uue Testamendi teise trüki ja täispiibli toimetajad soovisid samuti lähendada kirjalikku eesti keelt tegelikule rahvakeelele. Anton Thor Helle keeleõpetuse eessõnas öeldakse, et grammatika juures olev sõnastik ja kahekõned on kogutud üksnes eestlaste endi suust, ning innustatakse lugejaid samuti oma keelelisi tähelepanekuid tegema ja autorile saatma, et neist võiks kasu olla muuhulgas piiblitõlke redigeerimisel (Gutsleff 1732b: 8–10). Rahvakeelest lähtumist kinnitatakse ka muudes selle aja strateegilistes teostes, näiteks 1729. aasta lauluraamatu eessõnas (LR 1729: 5): „Sepärrast on ausa wannematte sanna peal monningad õppetajad sedda waewa wotnud, ning on tallo rahwa suust püüdnud nende kele wisid, murded, ning sannad öiete moista, ning sedda möda, kui tallopoiad rägiwad, on nemmad wotnud keik selletada ja kokkoseada, et teil waestel ep olle tarwis eddespiddi wahhet tehha tallopoia ning kirrikokele wahhel.”

Kuivõrd see õilis püüdlus vilja kandis, on XXI sajandist vaadates raske öelda, kuid teatavasti pidas XIX sajandi väljapaistvamaid eesti keele uurijaid Eduard Ahrens pietistide sellesuunalist tegevust enamjaolt ebaõnnestunuks ning oli seisukohal, et esimene täispiibel on tegelikult külakeelest märksa kaugemal kui varasemad, Johann Hornungist mõjutatud teosed, sh UT 1715. Tema arvukad näited, kuidas Thor Helle on oma meeskonnaga ära rikkunud Hornungi ilusa eesti keele, puudutavad enamasti süntaksit ja morfoloogiat (Ahrens 1845; 1853), kuid nende kõrval toob ta paar näidet ka sõnavara kohta (Ahrens 1845: 18–19). Need kohad, kus UT 1715 rahvakeelne sõnastus asendub täispiiblis halvemaga, on Ahrensi sõnutsi *tema jälgi mööda käima* > *tema jälgedes käima* (1 Pt 2: 21), *teie jalad olgu kinni pandud* > *kingad olgu teie jalges* (Ef 6: 15), *või* > *ehk* (Rm 8: 35), *öömaja* > *kõrts* (Lk 10: 34), *pere-meis* > *kõrtsmik* (Lk 10: 34), *paar meekaid* > *paar turteltuikesi* (Lk 2: 24), *Aabrahami rüppe* > *Abraami sülesse* (Lk 16: 22). Osa Ahrensi meelepahast on põhjendatav omasõnade eelistamisega laensõnadele *turteltui* (sks *Turteltaube*³) ja *kõrts* (вн *корчма*), ülejäänud juhtudel on tema meelest ehe maarahva keel asendatud millegagi, mis „ei tähenda üldse mitte midagi”. Et mõlemad Uue Testamendi väljaanded näivad vähemasti esmapilgul oma- ja võõrsõnavara proportsioonilt samasugused, oleks leksika rahvakeelsuse määra võrdlemisel tõepoolest kõige suuremaks abiks see, kui keegi n-ö vahetu tunnistaja ütleks, kas eestlased tollal ikkagi nii rääkisid või mitte. Nagu näha, pole ometi kahjuks sellestki kuigivõrd abi, sest XVIII sajandi algupoole kirikuraamatute toimetajad kirjutavad, et nad on kõik ütlemlised talupoja suust noppinud,

² Oma piiblitõlke keelelisi valikuid põhjendas Martin Luther 1530. aastal just nende rahvakeelsusega: „Sest mitte ladina keele tähtedelt ei tule küsida, kuidas saksa keelt peab rääkima, nagu need eeslid teevad, vaid seda tuleb küsida emalt kodus, lastelt tänaval, liht-rahvalt turuplatsil, ja just neile tuleb suhu vaadata, kuidas nemad räägivad, ja selle järgi tõlkida; siis saavad nad sellest aru ja taipavad, et nendega räägitakse saksa keelt” (vt Luther 2000: 88).

³ Saksa vasted on esitatud Lutheri 1545. aasta piiblitõlkes esinenud kujul.

Ahrens aga väidab nende tegevuse kohta vastupidist. Seega ei jää üle muud kui pietiste usaldades oletada, et nad püüdsid oma parandustega siiski tõepoolest vaimulikku eesti keelt rahva tegelikule kõnepruugile lähendada. Küllap lähtusid nad sellest aatest ka allpool loetletud muudatusi tehes.

Esimene rühm ilmselt rahvakeelsuspõhimõttest ajendatud muudatusi seisneb paljude omasõnade või vanade laenude asendamises teistega, nt *aju-ti* > *sagedasti*, *ammu* > *ennemuiste*, *auk* > *kaevandus*, *hirm* > *kartus*, *hoone* > *koda*, *joobnu* > *lakkuja*, *juua andma* > *jootma*, *isu* > *nälg*, *noot* > *võrk*, *päavlik* > *päike*, *roog* > *toidus*, *rumal* > *jõle*, *teotama* > *laimama*, *varss* > *sälg*. Mõningaid sõnu korrigeerivad toimetajad ka väiksemas ulatuses: vahetavad välja tuletusliiteid (nt *armastamine* > *armastus*, *löikamine* > *löikus*) ja liitsõnakomponente (nt *orjavits* > *kibuvits*, *autegu* > *autöö*), asendavad liitsõnadena tuletisi (*pulmalised* > *pulmarahvas*) ja liitsõnu (*ime* > *imeasi*, *juhataja* > *teejuhataja*). Tänapäevastavalt mõjuvad pisimuudatused *usutav* > *ustav*, *mil ajal* > *millal*, *kasvu saama* > *kasu saama* ja *arvu pidama* > *aru pidama*.

Leidub ka juhtumeid, kus 1715. aasta Uues Testamendis esinenud saksa laen vahetatakse toimetamisel omasõna vastu, nt *tumm* (sks *stumm*) > *keele-tu*, *truu* (sks *treu*) > *ustav*, *hiljameeleline* (sks *sanftmütig*) > *tasane*. Vastupidise suunaga muudatusi on raskem leida, kuid on siiski paar näidet, kus hilisem trükk kasutab läbivalt saksa laenu, varasemas esines selle kõrval aga ka omasõna. Näiteks Uues Testamendis kolmel korral ettetulev sõna *εσποτρον* tõlgitakse mõlemas põhjaeestikeelses väljaandes laensõnaga *peegel* (sks *Spiegel*), kuid 1715. aasta versioonis oli ühel juhul sulgudesse lisatud seletus *silmaklaas* (1 Kr 13: 12).⁴ Teine kreeka sõna, mida on 1715. aastal paiguti tõlgitud omasõnaga ja 1739. aastal mitte, on *φυλακή*. Taas eelistavad mõlemad tõlked saksalaenulisi vasteid *vangistama*, *vangi viima*, *vangitorn* jms (sks *Gefängnis* 'vangla', *fangen* 'vangistama'), kuid 1715. aastal kasutati paaril korral ka sõna *alevilaut* seal, kus 1739. aastal seisab *vangitorn*.

Enamasti jäävad nii häälikulised kui ka tõlkelaenud toimetamisel siiski samaks, nt *ingel* (sks *Engel*), *kinkima* (sks *schenken*), *lõukoer* 'lõvi' (sks *Löwe*), *ohver* (sks *Opfer*), *umbrohi* (sks *Unkraut*), *ülempreester* (sks *Hohepriester*), *jumalakartlik* (sks *gottesfürchtig*), *rahule jätma* (sks *mit Frieden lassen*), *meelest ära olema* (sks *von Sinnen sein*). Küll aga muudetakse sageli reksioone: *pidama kui prohveti* > *prohvetiks* (sks *für einen Propheten halten*), *veri olgu kellegi peal* > *peale* (sks *Sein Blut komme über*), *minema kellegi eel* > *eele* (sks *vor gehen*), *meelevalda andma kellel* > *kellele* (sks *Macht geben*), *valmistama kellel* > *kellele* (sks *bereiten*), *käima kellegi järele* > *järel* (sks *folgen nach*). Samuti vahetatakse toimetamise käigus mõnel juhul, aga mitte kõikjal, välja ühendverbide emb-kumb osis, nt *kinni köitma* > *kinni siduma* (sks *anbinden*, Mt 21: 2) ja *maha heitma* > *maha langema* (sks *niederfallen*, Mt 2: 11). Üksikuil juhtudel näib ühendtegu sõnu olevat meelega välditud. Näiteks nendes kohtades, kus Lutheri tõlge ütleb *sehet euch vor*, on Uue Testamendi kahes esimeses trükis *hoidke ennast* või *katske* 'vaadake', vrd meie viimase piiblitõlke (1997) vastet *vaadake ette*. Üldiselt kasutatakse ühendverbe mõlemas Uue Testamendi versioonis siiski väga ulatuslikult ja sealgi, kus saksa tõlkes seisab lihtverb, nt *maha langema* (sks *fallen*, Mt 7: 27), *üles panema* 'kirja panema' (sks *schreiben*, Lk 10: 20). Pietistide kombest abimäärsõna

⁴ Wastses Testamendis kasutatud sõnast *varjukaetus* 'peegel' on põhjalikult kirjutanud Udo Uibo (2007) ja Jaan Puhvel (2008).

lisamisega ühendverbide hulka kasvatada tuleb juttu alajaotises „Selgemaks”.

Igal juhul on ilmne, et ühendverbid⁵ ja muu saksa laensõnavara on eesti keeles tugevalt kanda kinnitanud ning et saksa mõju pole tajutav mitte ainult leksikonis, vaid igal keeletasandil foneetikast süntaksini (vt nt Ziegelmann, Winkler 2006). Külli Habicht on jõudnud oma doktoritöös järeldusele, et suur osa saksa pastorite loodud kirjakeeles sagedasi morfosüntaktilisi nähtusi iseloomustab ka tänapäeva eesti kirjakeelt, näiteks perifrastilised ühendid, infiniittarindid, osa kaassõnu ja reksioone. Need olid keeles ka enne olemas ning intensiivne kontakt saksa keelega tõi neid juurde (Habicht 2001: 50–51). Seega on kohati lausa kunstlik vahet teha, kus lõpeb eesti ja algab saksa keel. Tundub mõistlik nõustuda nendega, kelle sõnutsi võõrmõju võimendab seda, mis on keeles endas juba olemas ja mis sobib keele olemusega (nt Erelt, Metslang 1998: 658).

Ühtlasemaks

Rahvakeelsuse ideaali kõrval saab üha mõjukamaks ühtluse taotlus. XVII sajandi lõpu suure keelemehe Johann Hornungi grammatika ja XVIII sajandi alguse Anton Thor Helle grammatika suurima põhimõttelise erinevusena ongi välja toodud viimase suuremat preskriptiivsust, püüet valida eesti keele küllusest üks ja parim väljendusviis (Kask 1970: 91). Eberhard Gutsleff noorem väljendab kõnealuse keeleõpetuse eessõnas seda soovi nõnda: „Sellele lisaks on siinse tööga tahetud panna ka üldine alus õigele lugemise ja kirjutamise viisile, mis ei annaks mitte üksi võimalust hinnata ja sel moel palju hõlpsamini ühtlustada kõrvalekaldumisi, mida Eesti eri maakondades nii sõnade kui ka nende hääldamise osas võib kohata, vaid võimaldaks ka taotleda trükitud raamatutes mingit üldist vastavust” (vt Gutsleff 1732a: 25–26).

Ometi iseloomustab selle aja keskse teose, meie esimese täispiibli keelt suur varieeruvus, kusjuures erinevused võivad ilmned lausa samas salmis (Saareste 1940: 14).⁶ Varieerumise perspektiivist võib nende tehtud parandused jaotada kaheks: 1) vana asemele uus (nt *kross* > *teenariraha*), 2) mitme vana asemele üks uus (nt *kirjatundja*, *käsutundja* ja *käsuõpetaja* > *käsutundja*⁷). See tekitab huvi, mis kaalutlustel nii- või teistpidi parandati.

Eriti põnev on jälgida kristliku terminoloogia muudatusi, näiteks *kuulutama* ja *kirja seletama* > *prohveti viisil rääkima*, *püha päev* > *hingamispäev* ning *patust pööрма* > *meelt parandama*. Kreeka *μετανοέω* 'meelt paranda-

⁵ Cornelius Hasselblatt (1990) on näidanud, et üle poole eesti ühendverbidest pärineb saksa keelest.

⁶ Varasem eesti kirjakeel oli teatavasti veel variantiderohkem. Asjaolu, et sama pietistide seltskond eesotsas tollal parimaks keeletundjaks peetud Thor Hellega tõlkis ja toimetaskogu 1720.–1730. aastate eestikeelse kirjanduse, lõi raamatukeelele eelduse muutuda ühtlasemaks kui eales varem. XVII sajandil oli Heinrich Stahlil küll eestikeelse trükisõna üle sarnane ainuvõim ja tema kirikuraamatutest võtsid tõepoolest eeskujud ka teised autorid (nt Kask 1970: 39, 47), kuid nii Stahl kui ka ta kaasaegsed pidasid õigekirja, vormistiku, sõnavara ja lausestuse varieeruvust täiesti normaalseks (Habicht 2001: 27–28).

⁷ Siinkohal on mõeldud üksnes kreeka sõna *νομικός* 'seadusetundja' tõlkeid; *γραμματεὺς* 'kirjatundja' on mõlemas versioonis *kirjatundja*.

ma' tõlkena eelistati 1715. aasta Uues Testamendis väljendit *patust pööрма* (18 korral), mille kõrval esinesid ka *oma roojusest ~ kurjusest ~ tapmisest ~ tegudest ~ käte tegudest ~ porduelust ~ tööst pööрма* (7), *ümber pööрма* (2), *ennast parandama* (2), *kahetsema* (2), *pattu kahetsema* (1), *patust ümber pööрма* (1) ja *Jumala poole pööрма* (1). Hilisemas tõlkes sai valdavaks eelistuseks aga *meelt parandama* (25), mille kõrval esinesid ka *oma roojusest ~ kurjusest ~ tapmisest ~ tegudest ~ käte tegudest ~ hooraclust pööрма* (6), *kahetsema* (2) ja *ümber pööрма* (1).

Prohvetite ettekuulutustööd kirjeldav kreeka verb *προφητεύω* 'ennustama' tõlgiti 1715. aasta Uues Testamendis *kirja seletama* (10 korral), *kuulutama* (9), *prohvetite õpetused ~ prohvetite õpetust ~ prohvetiõpetused kuulutama* (3), *mõistma* (3), *enne kuulutama* (2). 1739. aasta Piiblis aga domineerib selle asemel *prohveti viisil rääkima* (19), mille kõrval esinevad ka *enne kuulutama* (4) ja *prohveti viisil kuulutama* (1) ning kolmel korral *mõistma* (3), mida nagu eelmiseski tõlkes tarvitatakse ainult Jeesust pilkavate meeste väljendina: „*Moista kui prohvet, kes se on, kes sind löi.*”

Nagu eelnevatest näidetest näha, on 1739. aasta redaktsioon tõepoolest sageli keeleliselt ühtlasem, kuid ühtluse määr erineb sõnuti. Väga suureks on see toimetatud näiteks kreeka sõna *τέρας* 'ime, imetäht' puhul, mis tõlgitakse 1715. aasta tekstis kui *ime* (6), *imetegu* (6), *täht* (2), *imeasi* (1) või *imetäht* (1), 1739. aastal aga kõikjal kui *imetegu* (16). Sama lugu on sõnaga *ἀγάπη* 'armastus', mille tõlkevastetena on 1715. aasta Uues Testamendis sagedased nii *armastamine* (62) kui ka *arm* (49), lisaks esinevad paaril korral *armastama* (4) ja *armas* (1). 1739. aastal on aga valdavaks toimetatud *armastus* (113), lisaks esinevad üksikuil kordadel *armastama* (1), *armas* (1) ja *armsaste* (1). Uue Testamendi üht keskselt mõistet tähistav *χάρις* 'arm' on mõlemas tõlkes enamjaolt *arm*, harva on lause sõnastatud seda sõna kasutamata: 1715. aastal *arm* (133), *tänu* (9), *tänama* (3), *hea tegu* (2), *meelehea* (2), *rõõm* (1), *heategemine* (1), *and* (1), *hästi* (1), *armas* (1), puudub (1); 1739. aastal *arm* (131), *tänu* (9), *and* (5), *tänama* (3), *meelehea* (2), *armuand* (1), *armas* (1), *rõõm* (1), *kaunisti* (1). 1715. aasta Uus Testament aga kasutab sõna *arm* märksa laiemalt kui 1739. aasta Piibel. See ei ole levinud mitte ainult *ἀγάπη* 'armastus', vaid ka *ἔλεος* 'halastus' tähistajana. 1715. aasta Uues Testamendis on viimase tähenduse väljendamisel ühtviisi sagedad nii *arm* (15) kui ka *halastus* (11), lisaks esinevad *halestus* (1) ja *heldus* (1). Piibel 1739 eelistab selgelt sõna *halastus* (22) ja kohati ka tegusõna *halastama* (4), ehkki kaks korda esineb ka *arm* (mõlemad Rooma kirjas).

On aga ka juhtumeid, kus täispiibel säilitab varasema varieeruvuse. Näiteks sõna *σημεῖον* 'tunnustäht, tähis' ei toimetata kõikjal ühesuguseks, nagu juhtus sõna *τέρας* 'ime, imetäht' puhul. *σημεῖον* vastetena domineerivad nii varasemas kui ka hilisemas tõlkeversioonis *täht* ja *imetäht*: 1715. aasta Uues Testamendis *täht* (51), *imetäht* (20), *imetegu* (4), *ime* (1), *niisugune* (1), 1739. aasta Piiblis *täht* (38), *imetäht* (37), *imetegu* (1), *märk* (1). Tundub, et kaht esimest on peetud võrdväärseks ning alternatiivide olemasolu nähtud sõnastuse mitmekesisistamise vahendina. Seda kinnitab Lk 11: 29 redigeerimislugu. 1715. aasta Uues Testamendis kõlavad selles salmis olevad Jeesuse sõnad nii: „Sesinnane Suggu on kurri / püab *Tähte* / ja temmale ei pea *Tähte* annetama muid / kui agga Prohveti Jona *Täht*.” 1739. aasta Piiblis on esimene *täht* muudetud *imetäheks*.

Samamoodi näib olevat taotletud sõnavara rikkust ka palvetamisest rääkides. Kreeka *προσεύχουμαι* 'palvetama' väljendusviise on mõlemas tõlkes mitu: 1715. aasta Uues Testamendis *palvet pidama* (36), *palved pidama* (23), *paluma* (23), *palved tegema* (2), *palvet tegema* (1), *lugema* (1); 1739. aasta Piiblis *lugema* (33), *paluma* (43), *palved tegema* (5), *palved/palvesid lugema* (3), *palvet tegema* (2), *palvet pidama* (1). Sedalaadi sünonüümide võrdõiguslikeks pidamist tõestagu taas piiblisalmid, kus antakse samale sõnale kaks erinevat tõlget: „Ja kui sinna Jummalat *pallud* / ei pea sinna mitte ollema / kui Pilklad / ke hääl meel seiswad ja *palwet piddawad* Koggoduste sees / ja Ulitsade nurgade pääl / et neid Innimestest peab nähtama” (UT 1715: Mt 6: 5) ja „Sest kui minna woõra kele *pallun* Jummalat, siis *loeb* mo waim, agga minno moistminne ei sata ei ühhelegi kasso” (Piibel 1739: 1Kr 14: 14).

Kõige intrigeerivamad on aga juhtumid, mil hilisemasse trükki on toodud lisaks varasemale uut, nt *teha* > *teha* ja *tehja*, *sinna* > *sinna* ja *senna* (Saareste 1940: 62⁸). Ehk on varieerumise suurendamise põhjuseks kahe kauni põhimõtte vastuollu minek: ühtsusprintsibi järgi peaksid toimetajad jätma igale poole *teha*, aga rahvakeelsusprintsibi järgi oleks igati õigustatud selle kõrval ka *tehja*, sest mõnes Eesti paigas on *tegema* da-infinitiiv just selline.

Selgemaks

Kolmas oluline püüdlus, mis jääb pietistide eesti keele alast tööd jälgides silma, on sõnastuse lihtsustamine, läbipaistvamaks ja seega loetavamaks muutmine. Sellegi soovi kinnituse ja põhjenduse leiab Thor Helle grammatika ees-sõnast, nimelt „...selges ja kuulajaile arusaadavas keeles saab meile usaldatud kallist evangeeliumi sõnumit palju suurema õnnistusega nende südamesse viia...” (vt Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732: A6a).

Ilmselt just selguse ja arusaadavuse huvides ongi sageli lisatud lihttegu-sõnale abimäärsõna: *siduma* > *kinni siduma*, *võtma* > *ära võtma*, *viima* > *ära viima*, *vanduma* > *ära vanduma*, *tapma* > *ära tapma*, *surema* > *ära surema*, *abielu rikkuma* > *abielu ära rikkuma*, *minema* > *ära minema*, *ehmatama* > *ära ehmatama*, *langema* > *maha langema*, *istuma* > *maha istuma*, *rääkima* > *üles rääkima*. Neid ja teisi ühendverbe on palju mõlemas tõlkes, näiteks otsetõlked *üles tõusma* (sks *aufstanden*), *ümber pöörama* (sks *umwandern*), *välja ajama* (sks *austreiben*), *ära müüma* (sks *verkaufen*), *vastu võtma* (sks *annehmen*) ja *maha raiuma* (sks *abhauen*) ning nende eeskujul moodustatud *kinni siduma* (sks *binden*), *üles kuulutama* (sks *offenbar machen*). Tihti jäetakse toimetamisel varasemas tõlkes esinenud ühendverb või lihtverb püsima või asendatakse, nagu eespool öeldud, lihtverb ühendverbiga, kuid mitte kunagi ühendverbi lihtverbiga. Sellesuunalise paranduse näitena tuleks vähemasti Matteuse evangeeliumi ulatuses kõne alla üksnes *abielusse kokku minna* > *abielusse minna*, kus *abielusse kokku* on aga interpreteeritav ka hoopis kaassõnaühendina.

Samast selguse ja arusaadavuse põhjusest tundub olevat ajendatud veel paar muudatuste rühma, mis väärivad siinkohal esiletõstmist. Verbidega seotud lisandustest jääb silma ka mõningate kausatiivide asendamine konstrukt-

⁸ A. Saareste mõne muu näite puhul oli sõna mitu kuju küll juba 1715. aasta Uues Testamendis olemas, nt *ise* ~ *isi*, *param* ~ *parem*, *pidanud* ~ *pidand*.

siooniga 'tegema + saav kääne': *soolama > soolaseks tegema, roojastama > roojaseks tegema* ja *puhastama > puhtaks tegema*. Siin kehtib sama, mis ühendverbide puhul: esineb juhtumeid, kus *tegema*-konstruktsioon jääb püsima (nt *puhtaks tegema > puhtaks tegema*, 1Pt 1: 22), kuid *tegema*-ühendeid ei muudeta kausatiivverbiks.

Kolmas rühm muudatusi, mis näivad taotlevat liiasuse suurendamisega loetavuse kergendamist, pärineb süntaksi alalt. Nimelt lisatakse 1715. aasta Uut Testamenti toimetades sageli kõrvallauseid, nt *kuninga sarnane > inimese sarnane, kes kuningas; pimeduses istuv rahvas > rahvas, mis pimeduses istus ja imetajaile > neile, kes imetavad*. Vastupidiseid näiteid on märksa vähem: *teie isa, ke taevast on > teie taevane isa*.

Neljandaks võiks ehk lihtsama loetavuse huve teenivaks pidada liitsõnade arvu suurendamist. Ehkki 1739. aasta Piibli kokku- ja lahkukirjutus võib näida ainult seda teost vaadeldes kaootiline, ilmnevad selles 1715. aasta Uue Testamendiga võrreldes süstemaatilised parandused. Nimelt on küll juhtumeid, kus mõlemad variandid kirjutavad sõnapaari kokku või lahku, aga kui on erinevusi, siis alati niipidi, et 1715. aasta Uues Testamendis on lahku või sidekriipsuga ja 1739. aasta Piiblis kokku või sidekriipsuga. Näiteks *taeva riik > taevariik; maja isand > majaisand; õli mägi, õli-mägi > õlimägi; viina mägi, viinamägi > viina-mägi, viinamägi; välja läks > väljaläks; üles ehitate > ülesehitate*.

Kokkuvõtteks

Piiblitõlked sünnivad paljude nõudmiste koosmõjus. Nende nõudmiste teatav vastuolu on paratamatu, ükski tõlge ei saa olla ühtaegu maksimaalselt originaaltruu, rahvakeelne, täpne, ühtne ja lihtsalt loetav. Piiblitõlkijail tuleb otsustada kõigepealt üldlase ja siis raskete üksikjuhtumite puhul üha uuesti, millised põhimõtted on tähtsamad kui teised. Pole mingit alust arvata, nagu poleks kõike ülalnimetatut taotlenud nii põhjaeestikeelse Uue Testamendi esmaväljaande kui ka järgnevate trükkide ettevõttevalmistajad. Viimaste toimetajad on aga 1715. aasta teksti veelgi enam nendele põhimõtetele lähendanud. Nagu eelnevast näha, on täispiibel sageli kreeka terminite tõlkimisel järjekindlam, asendab vähemasti paar saksa laenu omasõnadega ning lihtsustab tihti lugemist liiasuse suurendamisega. Ometigi ei eelista pietistid Uue Testamendi sõnavara uustrüki tarvis kohendades ühtki põhimõtet kõikjal, kus see oleks võimalik, ning leiavad aadete vastuollu mineku puhul erinevaid lahendusi.

Kirjandus

- A h r e n s, Eduard 1845. Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache. Reval: Verlag von Franz Kluge.
- A h r e n s, Eduard 1853. Sprachfehler der Ehstnischen Bibel. Gesammelt und den Predigern der Ehsten zu unbefangener Prüfung empfohlen. Reval: Kluge und Ströhm (Lindfors Erben).
- E r e l t, Mati, M e t s l a n g, Helle 1998. Oma või võõras? – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 657–668.

- G u t s l e f f, Eberhard 1732a. Vorrede. – Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban, lk 13–36.
- G u t s l e f f, Eberhard 1732b. Zuversichtliche Ansprache des Editoris. – Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban, lk 4–12.
- H a b i c h t, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- H a s s e l b l a t t, Cornelius 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 31.) Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz.
- K a s k, Arnold 1970. Eesti kirjakeele ajaloost. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- LR 1729 = Eesti-Ma-Rahwa Laulo-Ramat, Mis sees Õnsa Lutterusse ja muud teised wannad ning ued kaunid Laulud on üllespandud, Mis Üks õige Risti-Innimenne Keige Pühha- ja mu Pāwade sees Jummal Kitusseks, ja omma Süddamme Õppetusseks, Mainitsusseks, Parrandamiseseks ning Rõmuks woib tähhele panna, luggeda ning laulda. [Halle: A. H. Francke.]
- L u t h e r, Martin 2000. Kiri tõlkimisest ja pühakute eestpalvest. Tõlkinud K. Ross. – Vikerkaar, nr 2/3, lk 83–96.
- Lühike sissejuhatuse eesti keelde 1732. Saksa keelest tõlkinud ja järelsõnad kirjutanud A. Kilgi, K. Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006.
- Piibel 1739 = Piibiraamat. Faksiimileväljaanne I trükist 1739. Tallinn: Eesti Raamat, 1990.
- P u h v e l, Jaan 2008. Peegli mõistatus. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 380–382.
- P ö l d m ä e, Rudolf 1939. Anton Thor Helle: esimese eesti piibli tõlkija. – Vana Tallinn, nr 1–4, lk 35–74.
- R o o s i m a a, Peeter 2001. Eestikeelne Piibel 260. – Artiklite kogumik. [Tallinn:] Eesti Piibliselts, lk 37–56.
- R o o s i m a a, Peeter 2004. Uue Testamendi eestikeelsetest tõlgetest ja tõlkimist toetavatest eksegeesist. (Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- R o s s, Kristiina 2002a. Baltisaksa pastorid ja eesti keel. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 225–230.
- R o s s, Kristiina 2002b. Esialgseid täiendusi Vana Testamendi tõlkeloole. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 73–87.
- R o s s, Kristiina 2004. Eessõna. – Uus Testament 1715. [Faksiimile.] Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 5–9.
- S a a r e s t e, Andrus 1940. Piibli keel ja rahvakeel. – Piibli keelest: Kahesaja-aastast eestikeelset piiblit mälestades. (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XLIV.) Tartu: Akadeemiline Emakeele Selts, lk 12–64.
- Z i e g e l m a n n, Katja, W i n k l e r, Eberhard 2006. Zum Einfluß des Deutschen auf das Estnische. – Deutsch am Rande Europas. Tartu: Tartu University Press, lk 43–70.
- T a f e n a u, Kai 2006. Eestikeelsetest Uue Testamendi tõlkekäsikirjadest Ajalooarhiivis. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigia 16/17. sajandil II. Koost E. Küng. [Eesti Ajalooarhiivi toimetised 12 (19).] Tartu, lk 241–294.
- U i b o, Udo 2007. Etümoloogilisi märkmeid (I). – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 51–58.

UT 1715 = Uus Testament 1715. [Faksiimile.] Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2004.

UT 1729 = Meie Issanda JESUSSE KRISTUSSE uus Testament ehk Ue Seäduse Ramat, mis pärrast Meie Önnisteggia Sündimist neist pühhaist Ewangelistidest ja Apostlidest on ülleskirjotud, ja nüüd Ma Kele selgeste üllespandud, ja teiste pühha kirja paikadega ärraselletud; Ning ka Ausa Keisrilikko Ma Kunsatoriummi Maenitsussed, mis Ma- ja Saksa Kele on seie ettepandud. Tallinn: J. Köler.

On the Editorial Principles of Estonian Church Books Before the Publication of the Full Bible

Keywords: history of literary Estonian, Estonian Bible translation, New Testament, editorial principles, lexical changes

During the 1720s–1730s all books in the Estonian language were issued by the same group of Pietist pastors. In the forewords to those (ecclesiastical) books they declared their linguistic ideals to be the authenticity of the vernacular used, normativity and clarity. The present article examines how they followed those principles when thoroughly revising the first New Testament in North Estonian (1715) for its second edition (1729), which later appeared with only minor alterations in the first full Bible (1739). A study of the lexical changes made shows that the later edition of the NT (1739) indeed corresponds to those ideals more than the first (1715). For example, the editors have 1) substituted some German loans by Estonian words (the vernacular principle), 2) been more consistent in translating Greek terms (the normativity principle), and 3) replaced some simple verbs with more transparent phrasal verbs (the clarity principle). In the instances the principles contradicted, no overall preference of one ideal over another could be revealed.

Annika Kilgi (b. 1981), MA, Tallinn University, Institute of the Estonian Language and Culture, researcher and PhD student, annika.kilgi@tlu.ee